

יד מכוונת

ייעוץ, הכוונה וליווי בעת פטירה

חוברת הלכות אבלות

נוסח אשכנז

מדריך מלווה למשפחה – מרגע הפטירה ועד יום השנה.
מה נוהגים, מתי, ומה אפשר להשאיר לנו.

אתם לא לבד – מרגע הפטירה ועד לאזכרה

מענה אנושי בכל שעה

***8524**

yad-247.org.il

תוכן החוברת

1. אם הפטירה כבר אירעה – התחילו כאן
2. למי אפשר לשאול, ואיך
3. התאריכים שלכם – איך סופרים, ואיפה לרשום
4. שמירת הנפטר, טהרה ותכריכין
5. אנינות – מן הפטירה ועד הקבורה
6. קריעה
7. ההלוויה, ההספד וצידוק הדין
8. הקבורה והיציאה מבית העלמין
9. על מי מתאבלים, ומאימתי מונים
10. סעודת הבראה
11. שבעה – סדר הבית ומנהגי האבלים
12. שבעה – מלאכה, רחצה, לימוד ויציאה מן הבית
13. ניחום אבלים
14. תפילה בבית האבל ואמירת קדיש
15. שבת בתוך השבעה
16. מועד ורגל בתוך השבעה
17. קימה מן השבעה
18. שלושים
19. שנים עשר חודש על אב ואם
20. יום השנה והזכרת נשמות
21. הצבת המצבה והעלייה לקבר
22. מה אין בחוברת הזו
23. נספח: למי שיושב עכשיו ליד חולה הנוטה למות

אם הפטירה כבר אירעה – התחילו כאן

- א. החוברת הזו נמסרת למשפחה אחרי פטירה. אם זו הסיבה שהיא בידיכם – התחילו כאן. הפרקים ערוכים לפי סדר הזמן: מן השעות הראשונות, דרך הקבורה והשבעה, ועד יום השנה. אין צורך לקרוא הכול ברצף; פתחו את הפרק של היום שאתם נמצאים בו.
- ב. וזה הדבר החשוב ביותר בפתיחה: כל מה שכתוב בחוברת הוא מה שנוהגים מכאן ואילך. אין כאן חשבון לאחור. מה שהיה בבית החולים, ליד המיטה ובשעות האחרונות – היה, ואין אדם נדון עליו למפרע. מי שלא ידע, מי שלא הספיק ומי שלא היה נוכח – לא עשה עוולה. מכאן מתחילים.
- ג. הדבר הראשון בפועל: מודיעים לחברה קדישא, והיא מטפלת בהעברת הנפטר, בטהרה ובתיאום מועד הקבורה. מאותה שעה רוב מה שצריך להיעשות נעשה בידיהם ולא בידיכם.
- ד. השומע על פטירת קרובו אומר "ברוך דיין האמת". ונוהגים שהאבלים אומרים צידוק הדין, וכשמגיעים ל"ברוך דיין האמת" אומרים אותו בשם ומלכות – כלומר בנוסח הברכה השלם, "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם דיין האמת"

(קיצור שו"ע קצ"ד, ה').

ה. שאלות שעולות לעיתים כבר בשעות הראשונות – נתיחה שלאחר המוות, תרומת איברים, ועיכוב הקבורה מסיבה כלשהי – הן שאלות רב דחופה, ואין למדים אותן מחוברת. שאלו מיד, לפני שאתם חותמים על דבר – ולמי אפשר לשאול כשאין רב מוכר למשפחה, ראו מיד בפרק הבא.

ו. המהדורה שבידיכם כתובה מתחילתה ועד סופה לפי נוסח אשכנז, כדי שתוכלו לקרוא ברצף בלי לברור בין דעות. משפחה מעורבת – בני זוג משתי עדות, או ילדים שגדלו בבית כנסת אחר מזה של ההורים – תמצא הבדלים בין שתי המהדורות. ככלל, האבלים נוהגים לפי מנהג אבותיהם ולפי מנהג המקום שבו הם יושבים, ובמקום שיש הבדל למעשה – יורה הרב. מכאן ואילך החוברת מדברת בקול אחד ואינה חוזרת לעניין הזה.

ז. ואם עדיין לא אירעה פטירה, ואתם יושבים עכשיו ליד חולה הנוטה למות – הנספח שבסוף החוברת נכתב בשבילכם.

למי אפשר לשאול, ואיך

א. בחוברת הזו כתוב פעמים רבות "שאלו רב". אם אין לכם רב – זה בסדר גמור, וזה נפוץ מאוד. אין צורך להיות "דתיים מספיק" כדי לשאול, ואין שאלה קטנה מדי, בסיסית מדי או מאוחרת מדי.

ב. רב של בית כנסת קרוב לביתכם. אפשר להיכנס ולשאול, או להתקשר לגבאי ולבקש את מספרו. שאלות של אבלות הן חלק מעבודתו והוא רגיל בהן – גם ממשפחות שאינן מתפללות שם.

ג. הרב של חברה קדישא שטיפלה בקבורה. הם מכירים את התאריכים שלכם ואת בית העלמין, והם הכתובת הנוחה לשאלות של מועדים, של מצבה ושל קבורה.

ד. ואפשר גם לפנות אלינו. פרטי הקשר של המוקד מופיעים בעמוד הראשון ובעמוד האחרון של החוברת. אם אינכם יודעים למי לפנות – פנו אלינו, ונחבר אתכם לרב או לחברה קדישא המתאימים.

ה. וכשאתם שואלים, אמרו שלושה דברים: מי נפטר ומה הקרבה, מתי הייתה הקבורה ובאיזו שעה, ומה מנהג המשפחה. עם שלושת אלה אפשר לענות כמעט על כל שאלה שבחוברת הזו.

התאריכים שלכם – איך סופרים, ואיפה לרשום

א. הכלל: מונים מיום הקבורה ולא מיום הפטירה. יום הקבורה עצמו הוא היום הראשון – אף אם נקבר סמוך לשקיעה – לפי הכלל "מקצת היום ככולו".

ב. דוגמה לספירה: הייתה הקבורה ביום שני – יום שני הוא הראשון, יום שלישי השני, יום רביעי השלישי, יום חמישי הרביעי, יום שישי החמישי, שבת השישי, ויום ראשון הוא היום השביעי. באותו יום ראשון קמים מן השבעה בבוקר, בשעה המבוארת בפרק "קימה מן השבעה" – ואין ממתינים עד הערב.

ג. שבת נמנית בתוך השבעה ואינה מאריכה אותה, אלא שמנהגי האבלות נוהגים בה אחרת. אבל אם חל חג בתוך השבעה, או שחל היום השביעי בשבת – הספירה או סדר הקימה משתנים, ואין לקבוע אותם מתוך החוברת. ודאו את התאריכים עם הרב או עם חברה קדישא.

ד. השלושים נמנים אף הם מיום הקבורה, והשבעה בכללם. יום השנה נקבע ליום הפטירה בלוח העברי, ובשנה הראשונה יש בו פרט נוסף כשנדחתה הקבורה – כמבואר בפרק "יום השנה והזכרת נשמות".

ה. רשמו כאן את התאריכים שלכם לאחר שווידאתם אותם, ותלו את הדף במקום גלוי. כדאי לרשום גם את התאריך

העברי וגם את הלועזי:

יום הפטירה _____

יום הקבורה _____

היום שקמים בו מן השבעה _____

יום השלושים _____

יום השנה _____

שמירת הנפטר, טהרה ותכריכין

א. אין משאירים את הנפטר לבדו עד הקבורה, והשומרים אומרים תהילים. במקום שיש חברה קדישא – השמירה מסודרת על ידה.

ב. השומר את המת, ואפילו אינו מתו, פטור מקריאת שמע ומתפילה ומכל המצוות – שהעוסק במצווה פטור מן המצווה. היו שניים, זה שומר וזה קורא ומתפלל (קיצור שו"ע קצ"ד, י').

ג. אסור לאכול בחדר שהמת בו – ואפילו אכילת עראי, פירות או שתיית מים – וכן אסור לברך שם (קיצור שו"ע קצ"ד, י"א).

ד. הטהרה וההלבשה נעשות בידי חברה קדישא בלבד.

ה. נוהגים לחזר אחר בגדי פשתן לבנים לתכריכין, ויהיו נאים – לסימן שמודים בתחיית המתים – אבל לא חשובים יותר מדי (קיצור שו"ע קצ"ז, א').

ו. קוברים את האיש בטלית שיש בה ציצית, ופוסלים בה ציצית אחת. ומי שהייתה לו טלית נאה שהתפלל בה בחייו – אין ראוי להחליפה לאחר מותו באחרת (קיצור שו"ע קצ"ז, א').

ז. נוהגים שלא לנשק את הנפטר ושלא לאחוז בידו (קיצור שו"ע קצ"ז, ז').

אנינות – מן הפטירה ועד הקבורה

א. הקרוב שמתו מוטל לפניו ועדיין לא נקבר נקרא אונן, ודין אנינות נוהג עד גמר הקבורה (שו"ע יו"ד שמ"א, א').

ב. האונן פטור מכל המצוות שבתורה – מקריאת שמע, מתפילה, מתפילין ומברכות. אינו מברך המוציא וברכת המזון, אינו עונה אמן ואינו מצטרף לזימון ולא לעשרה (שו"ע יו"ד שמ"א, א'; קיצור שו"ע קצ"ו, ב').

ג. אף הרוצה להחמיר על עצמו ולברך או לענות אמן – אינו רשאי, מפני כבוד המת (שו"ע יו"ד שמ"א, א').

ד. האונן אינו אוכל בשר ואינו שותה יין, ואינו אוכל בחדר שהמת שם אלא בחדר אחר (שו"ע יו"ד שמ"א, א').

ה. עד הקבורה אינו חולץ מנעליו, ומותר לצאת מפתח ביתו לצורכי המת; אבל אסור לישוב או לישן על מיטה, ואסור ברחיצה, בסיכה – היא משיחת הגוף בשמן או במשחה – בשמחה, בשאילת שלום, בתספורת ובמלאכה (שו"ע יו"ד שמ"א, ה' והגהת רמ"א שם; קיצור שו"ע קצ"ו, ו').

ו. במקום שיש חברה קדישא, ולאחר שמסרו לה הקרובים את הטיפול ואין עוד עליהם דבר לעשות – יש אומרים שאין עליהם עוד דין אונן, ומותרים בבשר ויין וחייבים בקריאת שמע ובתפילה. ומכל מקום נוהגים שאין האוננים מתפללים עד לאחר הקבורה, מפני שאף הם הולכים ומלווים את המת (קיצור שו"ע קצ"ו, ה').

ז. וזה המצב השכיח ביותר בישראל, ולכן נאמר כאן בפירוש מה נוהגים בערב הראשון, ולא "שאלו רב" בלבד. לאכול – כן. אנינות אינה תענית, ואף האונן הגמור אוכל ושותה; אלא שאינו מברך על האכילה ואינו מצטרף לזימון, ואינו אוכל בשר ואינו שותה יין. ומשמסרתם את הכול לחברה קדישא – יש אומרים שאף בשר ויין מותרים, כאמור בסעיף הקודם. להתפלל – לא. כך נהגו, ואין בכך חיסרון ואין בכך הקלה: זה הדין. והרוצה להחמיר על עצמו ולהתפלל מיד לאחר שמסר את הטיפול לחברה קדישא – רשאי (קיצור שו"ע קצ"ו, ה'). ולדיוק לפי מנהג משפחתכם – הפנו את השאלה לרב.

ח. מי שמת לו מת בשבת, כיוון שאי אפשר לקבורו באותו יום – לא חלה עליו אנינות: מותר בבשר ויין וחייב בכל המצוות, חוץ מדברים שבצנעה – הם מנהגי האבלות שאינם נראים לזרים, לעומת דברים שבפרהסיא, שהם הנראים לעין הציבור (קיצור שו"ע קצ"ו, ט'; ועיין שו"ע יו"ד שמ"א, א').

ט. וזו גם שאלה של היום הראשון, ולכן בפירוש: נפטר קרוב בשבת – באותה שבת אוכלים ושותים כרגיל, אף בשר ויין, מקדשים, מברכים ומתפללים כרגיל. רק דברים שבצנעה נוהגים בה, ובכללם תלמוד תורה, שהוא דבר שבצנעה. ובמוצאי שבת חוזר דין האנינות שבסעיפים שלמעלה, עד הקבורה.

י. כשהקבורה נדחית בכמה ימים – בשל חקירה, בשל העברת נפטר מחוץ לארץ או בשל חג – הדינים משתנים, ואין ללמוד מן הכתוב כאן. זו שאלת רב.

קריעה

א. מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו – חייב לקרוע, וקורע מעומד. קרע מיושב – לא יצא, וחוזר וקורע מעומד (קיצור שו"ע קצ"ה, א').

ב. לכתחילה קורעים קודם שייסתמו פני המת בקבר, בעוד חום הצער (קיצור שו"ע קצ"ה, א'). למעשה נוהגים היום ברוב המקומות לקרוע במעמד ההלוויה, לפני הקבורה, בהדרכת חברה קדישא.

ג. בשעת הקריעה מברכים "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם דיין האמת".

ד. קורעים בבגד העליון, מלפנים בבית הצוואר, לאורך הבגד ולא לרוחבו, ובמקום שהבגד שלם ולא במקום התפר (קיצור שו"ע קצ"ה, ב').

ה. על כל המתים קורעים טפח – מידה שכרוחב ארבע אצבעות היד – בבגד העליון ודיו, ואין לקרוע יותר משום בל תשחית; ועל אב ואם קורעים את כל הבגדים עד כנגד הלב (קיצור שו"ע קצ"ה, ג').

ו. נוהגים שעל שאר הקרובים קורעים בצד ימין, ועל אב ואם בצד שמאל – לפי שצריך לגלות את הלב שהוא בצד שמאל; ובדיעבד אין זה מעכב (קיצור שו"ע קצ"ה, ד').

ז. על כל המתים – רצה קורע ביד, רצה קורע בכלי; על אב ואם – ביד דווקא. והמנהג שאחד מאנשי חברה קדישא חותך מעט בסכין, והאבל תופס במקום החתך וקורע (קיצור שו"ע קצ"ה, ה').

ח. אישה קורעת תחילה את הבגד התחתון ומחזירה את הקרע לצדדים, ואחר כך קורעת את העליון – מפני הצניעות (קיצור שו"ע קצ"ה, ג').

ט. על אב ואם, המחליף בגדיו בימי החול שבתוך השבעה – צריך לקרוע גם בהם. ולכבוד שבת מחליף ואינו לובש את הבגד הקרוע; ואם אין לו אחרים – מחזיר את הקרע לאחוריו (קיצור שו"ע קצ"ה, ו').

י. תפירת הקרע: על כל המתים שולל – תופר תפירה גסה – לאחר שבעה, ומאחה תפירה גמורה לאחר שלושים יום. ועל אביו ואמו שולל לאחר שלושים יום, ואינו מאחה לעולם. והאישה שוללת לאלתר, מפני כבודה (שו"ע יו"ד ש"מ, ט"ו).

יא. שימו לב: התפירה הגסה על אב ואם מותרת לאחר שלושים יום – לא לאחר שנים עשר חודש. ואיחוי הקרע על הורה אסור לעולם (שו"ע שם).

יב. וכל קרע שאסור לתפורו – אף אם מכר את הבגד לאחר, אסור ללוקח לתפורו; ולפיכך צריך המוכר להודיע ללוקח. ואסור למכור בגד כזה לגוי (קיצור שו"ע קצ"ה, ז). כלומר: מכירת הבגד ליהודי אינה אסורה, ובלבד שהמוכר מודיע – והקונה אינו תופר.

יג. ויש מקומות שנהגו להחמיר אף על שאר מתים שלא לשלול בתוך שלושים, ואז אף לחבר את ראשי הקרע במחט אסור (רמ"א יו"ד ש"מ, ט"ו בשם מהרי"ו; וכן בקיצור שו"ע קצ"ה, ז).

יד. על שאר המתים, מי שלא שמע עד לאחר שלושים יום – אינו קורע; ועל אביו ואמו קורע לעולם, בבגדים שעליו בשעת השמיעה (קיצור שו"ע קצ"ה, ח).

טו. מי שלא קרע בשעתו – הדינים משתנים לפי הזמן שעבר. שאלו רב.

ההלוויה, ההספד וצידוק הדין

א. מצווה גדולה להספיד את המת כראוי – להזכיר מידותיו הטובות ולהוסיף בהן מעט; ואסור להפליג בשבחו יותר מדי (שו"ע יו"ד שמ"ד, א').

ב. אסור להלין את המת. אבל המלינו לכבודו – להביא לו ארון ותכריכים, או שיבואו קרוביו ומספידו – מותר (קיצור שו"ע קצ"ח, ג').

ג. באביו ובאמו, שחייב להספידם, אין ממהרים להוציאם למנוחתם, אלא אם כן היה ערב שבת או ערב יום טוב (קיצור שו"ע קצ"ח, ד'). וכשנקבע המועד בידי בית העלמין או בידי חברה קדישא – אין בכך אשמה, ואין כאן חשבון לאחור.

ד. הרואה את המת ואינו מלווהו עובר משום "לועג לרש" – ביטוי שעניינו לעג למי שאינו יכול עוד לענות ולעשות. ליווי המיטה הוא מצווה גדולה (קיצור שו"ע קצ"ח, ח').

ה. כשמגיעים עם המת לסמוך לקבר עומדים ומתעכבים מעט שבע פעמים, כנגד שבעה מעמדות; ובימים שאין אומרים בהם תחנון – היא תפילת הבקשה והווידוי שלאחר תפילת העמידה, שאין אומרים אותה בימים של שמחה – אין צריך להעמיד (קיצור שו"ע קצ"ח, י"ב).

ו. במנהג שבחבורת זו אין אומרים צידוק הדין בכל הימים שאין אומרים בהם תחנון, ולכן אין אומרים בערב שבת לאחר חצות ובערב יום טוב; אבל בערב ראש חודש, בערב חנוכה ובערב פורים אומרים אף לאחר חצות היום (רמ"א יו"ד ת"א, ו'; קיצור שו"ע קצ"ח, י"ד). זו ההוראה למעשה.

ז. וכשאומרים אותו – "צידוק הדין", "הצור תמים פעלו" – אחד האבלים מתחיל; ואם אין שם אבל, המופלא שבקהל מתחיל (קיצור שו"ע קצ"ח, י"ד).

ח. ומעיקר הדין כתב המחבר שאומרים על המת צידוק הדין וקדיש כדרכם (שו"ע יו"ד ת"א, ו'); והמנהג שבסעיף שלמעלה הוא ההוראה למעשה במהדורה זו.

ט. בלילה אין אומרים בבית הקברות לא צידוק הדין ולא קדיש (קיצור שו"ע קצ"ח, ט"ו).

הקבורה והיציאה מבית העלמין

א. קבורה האמורה בתורה היא שייתן את המת בקרקע ממש. יש מקומות שנוהגים בארון עשוי נסרים, ויש שקוברים

- בלא ארון (קיצור שו"ע קצ"ט, א'). בארץ ישראל נהוג ברוב המקומות לקבור בלא ארון.
- ב. לאחר שנגמרה סתימת הקבר בעפר – חולצים מנעל וסנדל, מתרחקים מעט מבית הקברות ואומרים קדיש (הקדיש שלאחר הקבורה, "דהוא עתיד לחדתא עלמא"), ואחר כך תולשים מעט עפר ועשבים ומשליכים אותם מאחורי גבם, ורוחצים ידיהם במים (שו"ע יו"ד שע"ו, ד'; קיצור שו"ע קצ"ט, י').
- ג. אין מנגבים את הידיים; ואין נוטלים את הכלי מיד מי שרחץ, אלא זה מעמידו וזה נוטלו (קיצור שו"ע קצ"ט, י').
- ד. בשעת תלישת העשבים אומרים "זכור כי עפר אנחנו" (קיצור שו"ע קצ"ט, י').
- ה. במדינות אלו נהגו לישוב שלוש פעמים לאחר רחיצת הידיים, ואומרים בכל פעם "ויהי נועם"; ויש הנוהגים שבע פעמים (רמ"א יו"ד שע"ו, ד'; קיצור שו"ע קצ"ט, י').
- ו. נהגו להקפיד שלא ייכנס אדם לביתו קודם שירחץ ידיו וישוב (רמ"א שם).
- ז. בסיום עוברים האבלים בין שתי שורות של המלווים, והקהל אומר להם "המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים".
- ח. אין נוהגים קלות ראש בבית הקברות מפני כבוד המתים, ואין אוכלים ושותים שם (קיצור שו"ע קצ"ט, ט"ז).
- ט. כהן: אלו הקרובים שהכהן מיטמא להם ונכנס בשבילם לבית הקברות – אביו ואמו, בנו ובתו, אחיו ואחותו הבתולה – מאביו, ואשתו; ודווקא אשתו נשואה וכשרה, אבל ארוסה או פסולה – לא. ואלו בלבד (שו"ע יו"ד שע"ד, ד').
- י. שימו לב היטב, ואל תלמדו את רשימת הכהן מרשימת האבלות: שתי הרשימות אינן זהות. רשימת מי שמתאבלים עליהם רחבה יותר – היא כוללת גם אח מן האם, אחות מן האב, "שמתאבלים עליהם אף על פי שאין כהן מיטמא להם" (שו"ע שם). כלומר: יש קרובים שכהן חייב להתאבל עליהם ואף על פי כן אסור לו להיטמא להם ולהיכנס בשבילם לבית הקברות.
- יא. לפיכך כהן שנפטר לו קרוב – יברר עם רב מראש, עוד לפני ההלוויה, אם מותר לו להיכנס לבית העלמין, עד היכן מותר לו להתקרב, וכיצד ינהג בבית האבל. אל תסתמכו על החוברת, ואל תסתמכו על מה שנהוג במשפחה: איסור טומאת כהן הוא איסור מן התורה, ואי אפשר לתקנו לאחר מעשה.

על מי מתאבלים, ומאימתי מונים

- א. על שבעה קרובים חייבים להתאבל: אביו ואמו, בנו ובתו, אחיו ואחותו – בין מן האב בין מן האם, ואחות בין בתולה בין נשואה – האיש על אשתו והאישה על בעלה (שו"ע יו"ד שע"ד, ד'; קיצור שו"ע ר"ג, א'). ורשימה זו היא רשימת האבלות בלבד; רשימת הקרובים שכהן מיטמא להם צרה ממנה, כמבואר למעלה בפרק הקבורה.
- ב. משנקבר המת ונגמרה סתימת הקבר בעפר – מיד מתחילה האבלות (שו"ע יו"ד שע"ה, א'), וחולץ את המנעלים שם בבית הקברות (קיצור שו"ע ר"ד, א').
- ג. שבעת הימים והשלושים נמנים מיום הקבורה ולא מיום הפטירה (שו"ע יו"ד שע"ה, א'; קיצור שו"ע ר"ד, א'). ומי ששמע על הפטירה באיחור – מניינו שונה, וראו בסעיף שלהלן.
- ד. הכלל "מקצת היום ככולו": אם נערכה הקבורה קודם שקיעת החמה – אותו יום עולה למניין כיום הראשון, ואף היום השביעי אינו יום שלם (עיין שו"ע יו"ד שצ"ה, א').
- ה. שמועה שהגיעה בתוך שלושים יום – ואפילו ביום השלושים עצמו – נקראת "שמועה קרובה", ויום השמועה הוא כיום הקבורה: נוהג שבעה ומונה שלושים מיום השמועה (שו"ע יו"ד ת"ב, א').
- ו. הגיעה השמועה לאחר שלושים יום – "שמועה רחוקה", ודי לו שינהג שעה אחת של אבלות (שו"ע יו"ד ת"ב, א'–ב').

ז. את הבנים מודיעים כשמת האב או האם, כדי שיאמרו קדיש (קיצור שו"ע ר"ן, י"א). ולמעשה מודיעים לכל הילדים – בנים ובנות כאחד – שהרי כולם אבלים כמפורש בסעיף א', וכולם צריכים לדעת כדי להגיע להלוויה ולנהוג אבלות.

ח. אבל שהיה במקום אחר בשעת הפטירה, וכן "גדול הבית", יש להם דינים מיוחדים בספירת הימים (קיצור שו"ע ר"ד, ה'–ט'). בכל ספק בספירה – שאלו רב לפני שקובעים את יום הקימה.

סעודת הבראה

א. אין האבל אוכל את הסעודה הראשונה משלו, ומצווה על שכניו שיאכילוהו משלהם. היא הנקראת סעודת הבראה (שו"ע יו"ד שע"ח, א'; קיצור שו"ע ר"ה, א').

ב. אישה שאירעה אבל – נשים מברות אותה ולא אנשים. ואישה נשואה אינה אוכלת סעודה ראשונה משל בעלה (שו"ע יו"ד שע"ח, ב').

ג. תחילת הסעודה תהא בביצים או בעדשים, שהם עגולים ואין להם פה – כמו שהאבל אין לו פה (קיצור שו"ע ר"ה, א'). ומקום שנהגו להברות בבשר ויין ובמיני מטעמים – מברין תחילה בביצים או בתבשיל של עדשים, זכר לאבלות (שו"ע יו"ד שע"ח, ט').

ד. לאחר מכן מותר לאכול כל מאכל ואפילו בשר, ולשתות מעט יין בתוך הסעודה כדי לשרות המאכל שבמעיו – אבל לא לרוות (שו"ע יו"ד שע"ח, ח'; קיצור שו"ע ר"ה, א').

ה. סעודת הבראה אחת בלבד; ומן הסעודה השנייה ואילך אוכל האבל משלו (שו"ע יו"ד שע"ח, א').

ו. לא הביאו לו סעודה ועבר היום – הותר לו לאכול משלו. והדר יחידי שאין מי שישלח לו, נכון שיתענה עד הלילה; ואם אינו יכול להתענות – אינו חייב לצער את עצמו (קיצור שו"ע ר"ה, ב').

ז. כשהקבורה נערכה סמוך מאוד לכניסת השבת, וכן בשבת ובחג – סדר הסעודה משתנה. בררו מראש עם הרב.

שבעה – סדר הבית ומנהגי האבלים

א. אלו דברים שהאבל אסור בהם כל שבעה: במלאכה, ברחיצה, בסיכה, בנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה; ואסור בתלמוד תורה, בשאילת שלום, בגיהוץ – הוא לבישת בגדים מגוהצים – בתספורת ובכל מיני שמחה; ואסור להניח תפילין ביום הראשון (קיצור שו"ע ר"ח, א').

ב. אסור לישב כל שבעה על ספסל או על כרים וכסתות, אלא על גבי קרקע. וחולה או זקן שיש להם צער בישיבה על הקרקע – מותרים לשים כר קטן תחתיהם (קיצור שו"ע רי"א, א').

ג. אינו צריך לשבת כל היום; יכול ללכת ולעמוד, ורק כשהמנחמים אצלו צריך לשבת (קיצור שו"ע רי"א, א').

ד. איסור נעילת הסנדל הוא בשל עור דווקא; אבל של בגד, של גָּמִי (קנה), של שיער או של עץ – מותר, שאין קרוי מנעל אלא של עור. ומנעל של עץ המחופה עור – אסור (קיצור שו"ע ר"ט, ה'). ולמעשה נוהגים היום בנעלי בד או גומי; ומי שנעליו מחופות עור – ישאל את הרב.

ה. ביום הראשון אין מניחים תפילין; ואם נקבר בלילה – אין מניחים ביום שלאחריו, וביום השני מניחם לאחר הנץ החמה (קיצור שו"ע רי"א, ב').

ו. עטיפת הראש אין נוהגים בה במדינות אלו; ומכל מקום יש לנהוג בה מעט – למשוך את הכובע כלפי מטה כל שבעה, חוץ מבשבת, שהוא דבר שבפרהסיה (קיצור שו"ע רי"א, ג').

ז. אסור ללבוש בגד מכובס בתוך שבעה, ואפילו כותונת, ואפילו לכבוד שבת (קיצור שו"ע רי"א, ד'). ומה שמחליפים בגד בכניסת שבת – אין זו סתירה, כמבואר להלן בפרק "שבת בתוך השבעה": ההחלפה היא לבגד חול אחר שאינו מכובס ואינו מגוהץ.

ח. אינו אוחד תינוק בחיקו כל שבעה, שמא יבוא לידי שחוק (שו"ע יו"ד שצ"א, א'; קיצור שו"ע ר"י, ז').

ט. מותר לסרוק את הראש במסרק ואפילו בתוך שבעה (קיצור שו"ע רי"א, י"ד).

י. נוהגים להדליק נר לכבוד הנשמה במקום שנפטר האדם, ומדליקים אף ביום טוב; וטוב יותר להדליק בבית הכנסת (קיצור שו"ע ר"כ, י').

יא. נוהגים לכסות את המראות שבבית האבלים.

שבעה – מלאכה, רחצה, לימוד ויציאה מן הבית

א. מלאכה: כל שלושת הימים הראשונים אסור במלאכה, ואפילו הוא עני המתפרנס מן הצדקה. מיום הרביעי ואילך, עני שאין לו מה יאכל – עושה בצנעה בתוך ביתו, ואמר חכמים, תבוא מארה לשכניו שהצריכוהו לכך (קיצור שו"ע ר"ח, ב').

ב. אסור לעשות מלאכתו אף על ידי אחרים (קיצור שו"ע ר"ח, ג'). וכשם שאסור במלאכה כך אסור לו לשאת ולתת בסחורה (קיצור שו"ע ר"ח, ד').

ג. מלאכות הבית אינן בכלל האיסור, ומותר לאפות, לבשל ולעשות את צורכי הבית (קיצור שו"ע ר"ח, י"ד).

ד. רחיצה: אסור לרחוץ כל גופו ואפילו בצונן; אבל פניו, ידיו ורגליו – בחמין אסור ובצונן מותר (קיצור שו"ע ר"ט, א').

ה. סיכה: אסור לסוך כלל אם מכון לתענוג; ואם מכון להעביר את הזוהמה – מותר (קיצור שו"ע ר"ט, ג').

ו. תלמוד תורה: אסור בתורה, בנביאים ובכתובים, במשנה, בתלמוד, בהלכות ובאגדות. ומותר לקרוא באיוב, בקינות, בדברים הרעים שבספר ירמיה, בפרק "אלו מגלחין", במסכת שמחות ובהלכות אבלות (קיצור שו"ע ר"י, א').

ז. שאילת שלום: שלושת הימים הראשונים אינו שואל בשלום כל אדם, ואם שאלו בשלומם מי שלא ידע – אינו משיב אלא מודיעו שהוא אבל. משלושה עד שבעה אינו שואל, ואם שאלוהו – משיב. משבעה עד שלושים הוא שואל בשלום אחרים, ואין אחרים שואלים בשלומם (קיצור שו"ע ר"י, ו').

ח. יציאה מן הבית: כל שבעה אינו יוצא מביתו, ואף לא לבית הכנסת אלא בשבת. ואם אי אפשר לאסוף עשרה והוא ייאלץ להתפלל ביחידות, ובשכונתו יש מניין – יכול לצאת ולהתפלל שם, שלא להתבטל מתפילה בציבור (קיצור שו"ע רי"ד, א'–ב'; רמ"א יו"ד שצ"ג, ג').

ט. אבל שהוא מוהל או בעל ברית – לאחר שלושת הימים הראשונים מתפלל בביתו, וכשמביאים את התינוק למול הולך לבית הכנסת. אבל בתוך שלושת הימים הראשונים אינו יוצא, אלא אם כן אין מוהל אחר בעיר (רמ"א יו"ד שצ"ג, ג'; קיצור שו"ע רי"ד, ג'); ויש מקילים אף בתוך שלושה ואף שיש מוהל אחר בעיר (רמ"א שם). ואם האבל צריך למול את בנו שלו – הולך לבית הכנסת ואפילו בתוך שלושה (קיצור שם).

י. וכן כל דבר מצווה שאי אפשר לעשותו בלא האבל – מותר לו לצאת ולקיימה (רמ"א יו"ד שצ"ג, ג').

ניחום אבלים

א. מצווה גדולה לנחם אבלים, והוא גמילות חסד עם החיים ועם המתים (קיצור שו"ע ר"ז, א'; וכן ברמב"ם הלכות אבל

י"ד, ז': "שניחום אבליים גמילות חסד עם החיים ועם המתים").

ב. אין המנחמים רשאים לפתוח בדיבור עד שיפתח האבל תחילה, כמו שמצינו באיוב (ש"ע י"ד שע"ו, א').

ג. וכשרואים המנחמים שהאבל פוטר אותם – אינם רשאים לשבת אצלו (ש"ע שם).

ד. אין האבל חייב לעמוד מפני שום אדם, ואפילו מפני נשיא (ש"ע י"ד שע"ו, א'; קיצור ש"ע ר"ז, ב').

ה. לא יאמר אדם לאבל "מה לך לעשות, אי אפשר לשנות" – שזה כעין גידוף, שמשמע שאילו היה אפשר לשנות היה משנה; אלא יקבל אדם עליו את גזירת השם באהבה (רמ"א י"ד שע"ו, ב'; קיצור ש"ע ר"ז, ד').

ו. וכן לא יאמר אדם "לא נפרעתי כפי מעשיי" וכיוצא בדברים אלו, שלא יפתח פה לשטן (רמ"א שם; קיצור ש"ע ר"ז, ג').

ז. בצאתו אומר המנחם לאבליים "הַמָּקוֹם יִנָּחֵם אֶתְכֶם בְּתוֹךְ שְׁאֵר אַבְלֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם".

ח. השונא לא ינחם את שונאו, שלא יחשוב שהוא שמח לאידו (קיצור ש"ע קצ"ג, א').

ט. עיקר הניחום נוכחות, לא מילים. מדברים על הנפטר ועל מה שנשאר; אין צורך להסביר את המוות ואין צורך לתת עצות.

י. מקובל להביא אוכל לבית האבליים, שאין האבל מארח. פרחים אינם נהוגים בבית אבליים יהודי, וביקור קצר ומכובד עדיף על ישיבה ממושכת המעייפת את המשפחה.

תפילה בבית האבל ואמירת קדיש

א. נוהגים להתפלל במניין בבית האבל כל שבעה, כדי שיוכלו האבליים לומר קדיש.

ב. אין אומרים תחנון בבית האבל (ש"ע או"ח קל"א, ד').

ג. אין אומרים הלל בבית האבל כשיש שם אבל בתוך שבעה (קיצור ש"ע ר"ז, ו').

ד. אבל בתוך שבעה אינו יורד לפני התיבה – אינו עומד כשליח ציבור להוציא את הרבים – אלא אם אין שם אחר שיתפלל (קיצור ש"ע ר"י, ה'); ואפילו הוא כהן ואין אחר בבית הכנסת – אינו עולה לתורה (קיצור ש"ע ר"י, ג').

ה. בתפילתו כל שבעה אינו אומר פיטום הקטורת ולא סדר מעמדות (קיצור ש"ע ר"י, ד').

ו. הקדיש נאמר במניין דווקא, והציבור עונה אחריו "אמן" ו"יהא שמיה רבא".

ז. עיקר הקדיש נתקן על אב ואם. ויש מקומות שנהגו ששאר הקרובים אומרים קדיש על קרוביהם, והולכים בזה אחר מנהג המקום – ובלבד שיהא מנהג קבוע בעיר (רמ"א י"ד שע"ו, ד').

ח. נהגו לומר על אב ואם קדיש אחד עשר חודשים בלבד, ולא שנים עשר – כדי שלא ייראה כמי שסובר שהוריו רשעים, שמשפט רשעים בגיהנום שנים עשר חודש (רמ"א י"ד שע"ו, ד'). זו ההוראה למעשה במהדורה זו.

ט. בתום אחד עשר החודשים מפסיקים, ואין חוזרים לומר קדיש עד יום השנה עצמו.

י. נהגו לומר קדיש על האם אף על פי שהאב עדיין חי, ואין בידי האב למחות בבנו (רמ"א שם).

יא. האבליים אומרים קדיש אף בשבת וביום טוב (רמ"א שם).

יב. מניין חודשי הקדיש שנוי במנהגים: יש שמונים אותם מיום הפטירה, ויש שמונים מיום הקבורה. אין להכריע בזה מתוך חוברת – קבעו את התאריך עם הרב, ובמיוחד כשנדחתה הקבורה כמה ימים לאחר הפטירה, שאז הפרש מזיז גם את יום ההפסקה וגם את יום השנה. וכן בשנה מעוברת ובמצבים חריגים – שאלו רב.

יג. משפחה שאין בה מי שיאמר את הקדיש, או שהאומר אינו יכול לומר בכל התפילות – נהגו למנות אדם שיאמר קדיש בשליחות המשפחה, לרוב באמצעות ישיבה או ארגון. וגם לימוד משניות, נתינת צדקה וקיום מצוות לזכר הנפטר הם עילוי גדול לנשמתו.

יד. ובנות: ההלכות שלמעלה כתובות בלשון "בן", שכך לשון המקורות – ואין הכוונה שאין לבת מה לעשות. הבנות אבלות גמורות ככל האבלים, באות למניין ועונות אחר הקדיש "אמן" ו"יהא שמה רבא", ונוהגות להרבות בלימוד, בצדקה ובמצוות לזכר ההורה. ויש קהילות שבהן הבנות אומרות קדיש בפועל, ויש שאין נוהגות בכך – שאלו את הרב שלכם מה מנהג הקהילה. זו שאלה מקובלת ולגיטימית, ואין בה שום בושה.

שבת בתוך השבעה

א. שבת עולה למניין שבעה (קיצור שו"ע רי"ט, ד').

ב. הפרק הזה כולו עומד על שני מושגים: דברים שבצנעה – מנהגי אבלות שאינם נראים לזרים, ודברים שבפרהסיה – מנהגים הנראים לעין הציבור. בשבת נוהגים דברים שבצנעה – תשמיש המיטה ורחיצה – ואין נוהגים דברים שבפרהסיה (קיצור שו"ע רי"ט, א').

ג. לפיכך קודם "מזמור שיר ליום השבת" נועל את מנעליו, יושב על כיסא ומחליף את הבגד הקרוע (קיצור שו"ע רי"ט, א').

ד. ומכל מקום אינו לובש בגדי שבת בתוך שלושים, אלא בגדי חול אחרים (קיצור שו"ע קצ"ה, ו'; רי"א, י'). ואין כאן סתירה למה שנאמר למעלה, שאסור בגד מכובס כל שבעה: הבגד שמחליפים אליו הוא בגד חול אחר, שאינו מכובס ואינו מגוהץ.

ה. תלמוד תורה הוא דבר שבצנעה ואסור; אבל לחזור על הפרשה שניים מקרא ואחד תרגום – מותר, שחייב אדם להשלים פרשיותיו (קיצור שו"ע רי"ט, א').

ו. קראו לאבל לעלות לתורה – צריך לעלות, שאם היה נמנע הרי זה דבר שבפרהסיה (קיצור שו"ע רי"ט, ב').

ז. מקום שנהגו לשאול בשלום אבלים בשבת – שואלים; והאבל נותן שלום לכל אדם בשבת, שדבר שבפרהסיה הוא (קיצור שו"ע ר"י, ח').

ח. חל היום השביעי בשבת – סדר הקימה משתנה; בררו מראש עם הרב.

מועד ורגל בתוך השבעה

א. "רגל" – חג מן השלושה: פסח, שבועות וסוכות; ו"מועד" – ימי חול המועד שבתוך פסח ושבבתוך סוכות. הרגל מפסיק את גזירת שבעה, וימי הרגל עולים למניין השלושים (שו"ע יו"ד שצ"ט, א'); ומתוך שכל אחד מימי הרגל נמנה לו כימים רבים, מתקצרים אף ימי השלושים – ובלשון הפוסקים: הרגל מבטל את גזירת שבעה ואת גזירת שלושים (קיצור שו"ע ר"כ, א', ח').

ב. הקובר את מתו קודם הרגל ונהג אבלות – אפילו שעה מועטת בלבד – בא הרגל ומפסיק את האבלות, ונחשב לו כאילו נהג שבעה, ויום טוב הראשון הוא לו שמיני, ומשלים עד שלושים (קיצור שו"ע ר"כ, א', ח').

ג. ראש השנה ויום הכיפורים נחשבים אף הם כרגלים לעניין ביטול שבעה ושלושים (קיצור שו"ע ר"כ, ט').

ד. אין הרגל מבטל את איסור התספורת על אב ואם (קיצור שו"ע ר"כ, ז'); ואף אם פגע בו הרגל קודם שגערו בו חבריו – אין הרגל מועיל (רמ"א יו"ד ש"צ, ד'). ובמנהג שבחוברת זו האיסור נמשך שנים עשר חודש, כמבואר להלן בפרק

ה. הרגל מבטל את גזירת שלושים אף לעניין קריעה, ולכן על שאר קרובים יכול לתפור לגמרי בערב הרגל לאחר מנחה, ועל אביו ואמו – יכול לשלול (קיצור שו"ע קצ"ה, ט').

ו. אף על פי שהרגל מבטל את השבעה, את הנר שנהגו להדליק לכבוד הנשמה מדליקים גם ביום טוב (קיצור שו"ע ר"כ, י').

ז. הקובר את מתו ברגל – אין אבלות ברגל; ולאחר הרגל מתחיל למנות שבעה, ויום האחרון של יום טוב עולה לו למניין (קיצור שו"ע רי"ט, ה'–ו').

ח. אף על פי שאין אבלות ברגל – מתעסקים בו לנחמו (קיצור שו"ע רי"ט, ט').

ט. דיני הרגל מרובים ומשתנים לפי שעת הקבורה ולפי החג. אין לקבוע בהם מתוך חוברת – שאלו רב מיד.

קימה מן השבעה

א. אל תקומו מוקדם מדי. במדינות אלו, שאין המנחמים רגילים לבוא ביום השביעי, אין קמים עם הבוקר, אלא ממתינים עד השעה שרגילים המנחמים לבוא בשאר הימים – דהיינו לאחר היציאה מבית הכנסת (רמ"א יו"ד שצ"ה, א'; קיצור שו"ע רט"ז, א'). זו ההוראה למעשה במהדורה זו.

ב. ויסוד הדבר בדברי המחבר: כיוון שעמדו המנחמים מאצל האבל ביום השביעי – מותר בכל הדברים שהיה אסור בהם בתוך שבעה, שמקצת היום ככולו (שו"ע יו"ד שצ"ה, א'). ולפי שבמקומות אלו אין המנחמים באים ביום השביעי, נקבעה השעה כאמור בסעיף הקודם. בררו את שעת הקימה מראש עם הרב או עם בית הכנסת, ולא מתוך החוברת.

ג. אין קמים קודם הנץ החמה.

ד. תשמיש המיטה אסור כל היום השביעי (קיצור שו"ע רט"ז, א').

ה. חל היום השביעי בשבת – לאחר היציאה מבית הכנסת בשחרית מותר בתלמוד תורה (קיצור שו"ע רט"ז, א').

ו. נהוג שהמנחמים אומרים לאבלים דברי נחמה, ואומרים להם "קומו מאבלכם".

ז. נהגו לעלות לקבר בסיום השבעה, לומר תהילים ולהניח אבן על הקבר; ויש המצרפים לימוד לעילוי הנשמה.

ח. משקמו – עוברים לאבלות שלושים, ויוצאים מן הבית וחוזרים בהדרגה לשגרה.

שלושים

א. השלושים נמנים מיום הקבורה וכוללים בתוכם את השבעה. שלושה ימים לבכי, שבעה להספד, שלושים לתספורת ולגיהוץ (שו"ע יו"ד שצ"ד, א').

ב. אסור לגלח כל שלושים – בין שיער הראש, בין שיער הזקן, בין שיער כל מקום (שו"ע יו"ד שצ"ז, א'; קיצור שו"ע רי"א, י"ב).

ג. אישה – יש מתירים לה בנטילת שיער לאחר שבעה, ויש אוסרים אף באישה, וכן עיקר לדעת הרמ"א (שו"ע ורמ"א יו"ד שצ"ה, ה').

ד. אסור לקצוץ ציפורניים בכלי כל שלושים; בידיו או בשיניו – מותר (קיצור שו"ע רי"א, י"ג).

ה. רחיצה בחמין אסורה כל שלושים, ואפילו לחוף את הראש; וכן רחיצת כל הגוף בצונן לתענוג (קיצור שו"ע רט"ז, א').

- ו. אסור ללבוש בתוך שלושים בגדי שבת, ואפילו בשבת, וכל שכן בגדים חדשים (קיצור שו"ע רי"א, י').
- ז. בית משתה: על שאר הקרובים אינו נכנס עד לאחר שלושים יום, ועל אביו ואמו עד לאחר שנים עשר חודש (שו"ע יו"ד שצ"א, ב'). זהו כל מה שכתב המחבר שם.
- ח. סעודת מצווה – ברית מילה, פדיון הבן וסיום מסכת – אינה נזכרת בדברי המחבר כלל, וכל הדיון בה הוא בהגהת הרמ"א: הרמ"א כתב שסעודת מצווה שאין בה שמחה מותר להיכנס בה, והביא גם יש אסורים בסעודת ברית מילה; ולמעשה הכריע כמנהג – שאין אוכלים בשום סעודה שמחוץ לביתו, ובתוך ביתו מקילים בסעודת מצווה, ובסעודת נישואין מחמירים אף בתוך הבית (רמ"א יו"ד שצ"א, ב'; קיצור שו"ע רי"ב, א').
- ט. וזה הדין עצמו נוהג בשני הזמנים, כל אחד לפי זמנו: על שאר קרובים כל שלושים, ועל אב ואם כל שנים עשר חודש (קיצור שו"ע רי"ב, א'). זו שאלה מעשית ושכיחה מאוד – שאלו את הרב לפני שאתם משיבים להזמנה, ואל תשיבו בשלילה מתוך החוברת בלבד.
- י. נוהגים שהאבל משנה את מקומו בבית הכנסת כל שלושים, ועל אביו ואמו – שנים עשר חודש (קיצור שו"ע רי"א, טו'; רמ"א יו"ד שצ"ג, ב').
- יא. ביום השלושים אומרים אף הוא "מקצת היום ככולו", וכיוון שאין מנחמים באים בו, מיד כשתנף החמה בטלה ממנו גזירת שלושים (שו"ע יו"ד שצ"ה, א'; קיצור שו"ע רט"ז, ב').
- יב. חל יום השלושים בשבת – מותר לרחוץ בחמין בערב שבת לכבוד שבת, ולבוש בגדי שבת וחוזר למקומו בבית הכנסת; אבל אסור בגילוח (קיצור שו"ע רט"ז, ב').
- יג. באבל על שאר הקרובים – לא על הורים – מסתיימים מנהגי האבלות בשלושים.
- יד. נהגו לציין את תום השלושים בעלייה לקבר, בלימוד לעילוי הנשמה או בהתכנסות משפחתית.

שנים עשר חודש על אב ואם

- א. באבל על אב ועל אם נמשכים חלק ממנהגי האבלות שנים עשר חודש.
- ב. תספורת על אב ואם: במקומות אלו נהגו שאין מסתפרים ואין מתגלחים כל שנים עשר חודש – אלא אם כן לצורך, כגון שהכביד עליו שערו או שהוא מתנוול בשערותיו בין הבריות (רמ"א יו"ד שצ"ד, ד'; קיצור שו"ע רי"א, י"ב). זו ההוראה למעשה במהדורה זו.
- ג. ואף במקום שהותר – לא יגלח קודם שלושים יום (קיצור שו"ע רי"א, י"ב).
- ד. ומעיקר הדין כתב המחבר: על כל המתים מגלח לאחר שלושים יום, ועל אביו ועל אמו – עד שיגערו בו חבריו (שו"ע יו"ד שצ"ד, ד'). ושיעור הגערה אינו במחבר אלא בהגהת הרמ"א: "זשיעור גערה יש בו פלוגתא, ונוהגים בשלושה חודשים" (רמ"א שם) – ואף לדעה זו אין מגלחים קודם שלושים יום.
- ה. אסור להיכנס לבית משתה כל שנים עשר חודש; ואף אם השנה מעוברת – מותר לאחר שנים עשר חודש (שו"ע יו"ד שצ"א, ב').
- ו. וכן בסעודות: אין אוכלים בסעודת נישואין כל שנים עשר חודש, ומחמירים בה אף בתוך ביתו; ובסעודת מצווה שאין בה שמחה – ברית מילה, פדיון הבן וסיום מסכת – נהגו שלא לאכול בסעודה שמחוץ לבית, ובתוך ביתו מקילים (רמ"א יו"ד שצ"א, ב'; קיצור שו"ע רי"ב, א'). והוא הדין שכתבנו למעלה בפרק שלושים, כל אחד לפי זמנו.
- ז. נהגו איסור ללבוש בגדים חדשים כל שנים עשר חודש; ואם צריך להם – ייתן לאחר ללבושם תחילה שניים או שלושה ימים (קיצור שו"ע רי"א, י').

ח. נמנעים מהאזנה למוזיקה לשם הנאה ומהשתתפות באירועים של ריקוד ונגינה.

ט. בשנים עשר חודש אין אומרים "מקצת היום ככולו"; ובשנה מעוברת נוהגים שנים עשר חודש בלבד ולא שלושה עשר (קיצור שו"ע רט"ז, ג').

י. באבל על שאר הקרובים האבלות מסתיימת בשלושים, ואין בהם דין שנים עשר חודש.

יא. שני הסעיפים הבאים הם המסגרת שנתנו חכמים לאבל, ואינם ציון על מה שאתם מרגישים. הם קבעו לאבל רצפה – שלא יעבור אדם על מות קרובו כאילו לא אירע דבר – וקבעו לו גם תקרה, שיהיה לו סוף ולא יימשך בלי גבול. זו כל מטרות: לתת לצער צורה, ולקבוע לו יום שממנו ואילך מותר להרפות.

יב. התקרה: אין מתקשים על המת יותר מדי (שו"ע יו"ד שצ"ד, א').

יג. והרצפה: כל מי שאינו מתאבל כמו שציוו חכמים הרי זה אכזרי – אלא יפשפש במעשיו ויחזור בתשובה (שו"ע יו"ד שצ"ד, ו'; קיצור שו"ע רט"ז, ג'). ודברים אלו נאמרו על דרכו של האבל מכאן ואילך, ואינם אמירה על הנפטר ולא על סיבת פטירתו.

יום השנה והזכרת נשמות

א. יום השנה נקבע ליום הפטירה בלוח העברי (קיצור שו"ע רכ"א, ב').

ב. ואם נמשכה הקבורה כמה ימים לאחר הפטירה – בשנה הראשונה מצינים ביום הקבורה, ומכאן ואילך תמיד ביום הפטירה (קיצור שו"ע רכ"א, ב').

ג. מת בסוף היום, לאחר שהתפללו ערבית, ועדיין יום הוא – אותו יום נקבע ליום השנה (קיצור שו"ע רכ"א, ב').

ד. קראו את זה לפני שאתם מתענים: מי שהתענה ביום השנה פעם אחת – מן הסתם הייתה דעתו להתענות כל ימיו, והרי התענית עליו כנדר; וכשיהיה חולה או יצטרך לאכול, יזדקק להתרת נדרים. ואם אמר בפירוש בפעם הראשונה שאינו מקבל עליו בנדר – אינו צריך התרה (קיצור שו"ע רכ"א, א'). לכן: אם אתם מתכוונים להתענות, אמרו תחילה בפה מלא שאינכם מקבלים זאת עליכם בנדר.

ה. ומתוך כך: התענית ביום השנה היא מנהג של זיכרון ואינה חובה. יש הנוהגים להתענות בכל שנה ביום שמת בו אביו או אמו (קיצור שו"ע רכ"א, א'; רמ"א יו"ד שע"ו, ד'), ורבים אינם נוהגים בה היום כלל – ובמקומה מרבים בלימוד, בצדקה ובאמירת קדיש, וגם זה ציון יום השנה כדרכו. נהגו כמנהג המשפחה, ובספק שאלו את הרב.

ו. "יארציט" הוא יום השנה לפטירה, בלשון יידיש. ביום שאין אומרים בו תחנון אין מתענים תענית יארציט (קיצור שו"ע רכ"א, ו').

ז. נוהגים להדליק נר יארציט (קיצור שו"ע רכ"א, א').

ח. מי שאינו יודע את יום פטירת אביו או אמו – יברר לו יום אחד בשנה ויקבענו ליום השנה (קיצור שו"ע רכ"א, ח'); ולענין תענית באותו יום – כאמור למעלה.

ט. ביום השנה נהוג לומר קדיש בתפילות, לעלות לתורה ולעבור לפני התיבה, לומר "אל מלא רחמים", לעלות לקבר, ללמוד משניות לעילוי הנשמה ולהרבות בצדקה.

י. נהגו לנדור צדקות ביום הכיפורים בעד המתים – וכך כתב המחבר (שו"ע או"ח תרכ"א, ו'); ובהגהת הרמ"א שם נוסף שמזכירים גם את נשמותיהם, שאף למתים יש כפרה ביום הכיפורים (והגהת רמ"א שם). וכן נהגו להזכיר נשמות המתים לאחר קריאת התורה, כל מקום לפי מנהגו (רמ"א או"ח רפ"ד, ז').

יא. תפילת הזכרת נשמות – "יזכור" – נאמרת ארבע פעמים בשנה: ביום הכיפורים, בשמיני עצרת, ביום האחרון של

יב. יש מקומות שנהגו שמי שהוריו בחיים יוצא מבית הכנסת בשעת אמירתה, ויש מנהגים מיוחדים לשנה הראשונה. יש לנהוג כמנהג המקום ולשאול את הרב.

הצבת המצבה והעלייה לקבר

א. המצבה היא סימן לקבר וכבוד לנפטר, וכל צורכי הקבורה – ובכללם האבן שנותנים על הקבר – מוציאים מנכסי הנפטר (שו"ע יו"ד שמ"ח, ב').

ב. יש מקומות שנהגים שאין מציבים מצבה עד לאחר שנים עשר חודש – לפי שהמצבה נראית לחשיבות, ובתוך שנים עשר חודש יש לו צער; ועוד, שטעם המצבה שלא יישכח מן הלב, והמת אינו נשכח עד לאחר שנים עשר חודש. ויש מקומות שאין מדקדקים בזה (קיצור שו"ע קצ"ט, י"ז).

ג. למעשה, במקומות רבים מציבים את המצבה ביום השלושים, ויש הממתינים עד תום שנים עשר חודש, סמוך ליום השנה הראשון.

ד. בפועל המועד תלוי גם בבית העלמין ובזמני העבודה שלו – כדאי לתאם מוקדם, ולקבוע את המועד עם הרב.

ה. בכיתוב נהוג לציין את שם הנפטר ושם אביו ואת תאריך הפטירה בלוח העברי, ולעיתים פסוק או משפט קצר. יש בתי עלמין המגבילים את הגודל ואת סוג האבן – בררו מראש.

ו. יש אוסרים לישב על האבן שנותנים על הקבר למצבה, ויש מתירים (רמ"א יו"ד שס"ד, א').

ז. אסור לדרוך על גבי קברים (קיצור שו"ע קצ"ט, י"ד).

ח. העולים לקבר נוהגים להניח עליו אבן קטנה, לומר תהילים ולומר "אל מלא רחמים". אין נוהגים להביא פרחים לקבר יהודי.

ט. מי שלא ראה את הקברים שלושים יום – מברך בבואו לבית הקברות (קיצור שו"ע קצ"ח, י"ג).

מה אין בחוברת הזו

א. החוברת מסכמת את המנהג הרווח בנוסח אשכנז. היא עזר מעשי בלבד ואינה פסק הלכה, ואינה מחליפה שאלת רב.

ב. בכוונה לא נכנסו לכאן מקרים מורכבים: פטירה בשבת או ברגל, אבלות שנקטעת בחג, קבורה שנדחתה, נפטר שהובא מחוץ לארץ, אבל על קרוב שאינו מן השבעה, ומצבים רפואיים ומשפטיים חריגים. גם אובדן תינוק או עובר אינו נכתב כאן – לא מפני שהוא פחות, אלא מפני שהדינים בו שונים והכאב שונה, וזה נושא לשיחה עם רב ולא לחוברת. ובעניין כהן שמתו לו קרובים נכתבו כאן עיקרי הדין בלבד, והם נכתבו כדי שתדעו לשאול – לא כדי שתכריעו לבדכם.

ג. בכל אחד מאלה, ובכל מקום שבו הרגשתם שהחוברת "לא מדברת עליכם" – זה בדיוק הרגע לשאול. למי אפשר לשאול ואיך, ראו בפרק השני בתחילת החוברת.

ד. מנהגי האבלות משתנים בין עדות, בין קהילות ואף בין משפחות. ככלל, האבלים נוהגים לפי מנהג אבותיהם ולפי מנהג המקום שבו הם יושבים.

ה. וגם כשהכול מסודר – אתם לא אמורים לעשות את זה לבד. אם עלתה שאלה מעשית ואינכם יודעים למי לפנות,

נספח: למי שיושב עכשיו ליד חולה הנוטה למות

א. הפרק הזה נמצא בסוף החוברת בכוונה. הוא אינו נוגע למשפחה שהפטירה כבר אירעה בה, ואין צורך לקרוא אותו: הוא נכתב למי שיושב עכשיו ליד חולה הנוטה למות ומבקש לדעת כיצד לנהוג. ואם הפטירה כבר אירעה – מה שהיה ליד המיטה, היה, ואין כאן חשבון לאחור.

ב. הגוסס – הנוטה למות – הרי הוא כחי לכל דבריו. אין קושרים את לחייו, אין סכים אותו ואין מדיחים אותו, אין פוקקים את נקביו ואין שומטים את הכר מתחתיו, ואין עוצמים את עיניו עד שתצא נפשו (שו"ע יו"ד של"ט, א'); וכן אין מזיזים אותו ממקומו, ואסור לעשות דבר המקרב את מיתתו (הגהת רמ"א שם).

ג. ואין בכלל האיסור הזה מגע של קרבה: מותר לאחוז בידו, ללטף ולהיות עמו. האיסור הוא לטפל בו כדרך שמטפלים בנפטר, ולעשות דבר המקרב את מיתתו – ולא לגעת בו מאהבה.

ד. משנטה אדם למות אין נפרדים ממנו, שלא תצא נפשו והוא יחידי (שו"ע יו"ד של"ט, ד'); ומצווה לעמוד עליו בשעת יציאת נשמה (רמ"א שם).

ה. ראוי לקבץ עשרה בשעת יציאת נשמה, ולעסוק בתורה, בתהילים ובמזמורים ולא בדברים בטלים. ונוהגים להדליק נרות (קיצור שו"ע קצ"ד, ד').

ו. אין בוכים ואין מספידים בפני החולה, ואין מודיעים לו שמת קרובו – שלא תיטרף דעתו עליו (קיצור שו"ע קצ"ג, ט').

ז. שאלות רפואיות בסוף החיים – המשך טיפול או הפסקתו, וקביעת רגע המוות – הן שאלת רב דחופה, ואין למדים אותן מחוברת. שאלו מיד, לפני שמחליטים; ולמי אפשר לשאול, ראו בפרק "למי אפשר לשאול, ואיך" בתחילת החוברת.

אתם לא לבד

החוברת הזו נועדה לעזור לכם לדעת מה נוהגים ומתי.
בכל שאלה מעשית – ובכל מה שצריך לארגן בפועל –
אנחנו כאן בשבילכם, בכל שעה.

***8524**

החוברת היא כלי עזר מעשי בלבד. מנהגי האבלות משתנים בין עדות, בין קהילות ובין משפחות, ובכל שאלה הלכתית מעשית יש לנהוג לפי המנהג המשפחתי ולהתייעץ עם רב.